

---

---

# Ultramontanisme, Gallikanisme en Curialisme: Die invloed van Middeleeuse teorieë oor kerk en staat op die Monargomagies-Reformatoriese politieke denke

*Andries Raath*  
*Navorsingsgenoot*  
*Departement Geskiedenis*  
*Universiteit van die Vrystaat*  
[RaathA@ufs.ac.za](mailto:RaathA@ufs.ac.za)

## Abstract

**Ultramontanism, Gallicanism and Curialism: The influence of Medieval theories of church and state on Monarchomach-Reformatational political thought**

*Medieval interpretations of church-state relations culminated in three influential theoretical paradigms: Ultramontanism, Curialism and Gallicanism. Ultramontanism was the clerical conception within the Catholic Church that placed strong emphasis on the prerogatives of the Pope and advocated the supremacy of the papacy and the papal system, in opposition to those favouring national churches and the authority of church councils. Ultramontanist views on ecclesiastical and political matters, supported integral and active Catholicism, recognising as its spiritual head the Pope, who, for the greater part of Europe, was a dweller beyond the mountains (ultra montes), that is beyond the Alps. Different to the Ultramontanist views, Curialism highlighted the systems and methods of the Curia Romana, the offices and congregations*

*convened in the place of the sovereign Pope and/or assisting the Pope in his duties. Gallicanism was mainly a reactionary view holding the belief that popular civil authority – often represented by the monarch's or the state's authority – over the Catholic Church is comparable to that of the Pope. Gallicanism originated in France (the term derived from Gallia, Gaul) and harboured the notion that national customs might trump Roman (Catholic Church) supremacy; it was mainly aimed at rejecting Ultramontanism, and had elements in common with Anglicanism and Erastianism. It was, however, nuanced, in that it played down the authority of the Pope in church affairs without denying that there were some authoritative elements to the office and power of ecclesiastical institutions. In this article the impact of Medieval church-state views on the early Reformation work of the anonymous author of the *Vindiciae Contra Tyrannos* are considered. It is concluded, firstly that Gallicanism, supported by the views of the sovereignty of the people, gained a foothold in the views expressed in the *Vindiciae Contra Tyrannos*. Secondly, the notion of people's sovereignty inhibited a clear normative insight into the structural nature of both church and state and the nature of the relationships between ecclesiastical and political institutions. Johannes Althusius's work *Politica Methodice Digesta* was the first work in the Monarchomach-Reformatory fold coming to grips with the structural nature of societal institutions and their interrelatedness. However, due to the principle of people's sovereignty, Althusius failed to appreciate the nature of sovereignty in own sphere and its effects for the development of nuanced normative interpretations of church-state relationships.*

## 1. Inleiding

Wilhelm Schreiber beskryf die Middeleeue as 'n duisendjarige proses van beslaggewing aan die staatsverband. Daartoe was die Christelike lewensbeskouing deurslaggewend: “Bei seinem Beginne drängen grosse Völkermassen aus den rauhen nördlichen Wäldern nach den milden gebildeten Ländern des Südens; sie legten ihre derben Lebensformen ab, und ihre heidnischen Ideen wichen der veredelnden Lehre des Christenthums, dessen wirksame Elemente von Jahrhundert zu Jahrhundert das sociale und politische Leben der Nationen durchbrangen. Alle grossen Völkerverscheinungen des Mittelalters sind durch das Christenthum mitbestimmt worden; es hat das römische Reich umgestaltet, das Reich

der Karolinger erbauen, die aus demselben hervorgegangenen Reiche von Deutschland, Frankreich, Burgund, Lombardien bilden und entwickeln helfen, und die germanisch-romanistische Welt den ungläubigen Orient entgegengestellt.<sup>1</sup> Die beslaggewing aan die staatsverband, het gepaard gegaan met 'n stryd om oppergesag tussen Pous en Keiser. Dié stryd het uitgemond in drie teoretiese benaderings wat 'n antwoord op die prinsipiële grondslag van die verhouding tussen kerk en staat probeer vind het – dié van die Ultramontanisme, Gallikanisme en die Curialisme onderskeidelik.<sup>2</sup> Die Ultramontanisme het die oppergesag van die kerk beklemtoon en alle gesag in die hande van die Pous gekonsentreer; die Gallikanisme het gepoog om die kerklike gesag aan dié van die staat te onderwerp, en die Curialisme het op sy beurt die Gallikaanse staatsbeklemtoning probeer vervang deur die oppergesag van die Roomse *Curia* sentraal te stel. Die stryd tussen die Curialisme en die staatsuniversalistiese eksponente het onverkwiklike afmetings aangeneem en tot ernstige meningsverskil gelei. Teen die einde van die vyftiende eeu was die spektrum van teoretiese standpunte wat 'n prinsipiële grondslag vir die verhouding tussen kerk en staat aangedien het, nie alleen omvangryk nie, maar het 'n verskeidenheid benaderings opgelewer wat elk 'n minder of meer komplekse konfigurasie van samevoegings van die onderskeie teoretiese standpunte weerspieël het.

Die onderskeie standpunte oor kerk-staatverhoudinge van die Ultramontanisme, Gallikanisme en Curialisme, het gepoog om antwoord te vind op vrae na die eenheid en verskeidenheid van samelewingsentiteite, die rol van differensiasie in die samelewing en die vraagstuk van kontinuïteit in samelewingsverband. Die magsug van kerklike en staatlike gesagsdraers het vraagstukke na vore gedring wat met dié drie aspekte verband hou. Dié kwessies het met die godsdienstige vervolging van Protestante en die moorde tydens die St. Bartholomeusnag-aanslag op Protestante in Calvinistiese kringe skerp na vore gekom. Dit was veral die onbekende skrywer (waarskynlik Duplessis Mornay) se *Vindiciae contra Tyrannos* en Johannes Althusius se *Politica Methodice Digesta* wat vanaf die einde van die sestiende en in die loop van die sewentiende eeu, beslag aan die kwessies van kerk-staatverhoudinge gegee het. In hierdie studie word ondersoek tot welke mate dié Reformatoriese Monargomage 'n oorspronklike, dan wel van die Middeleeue afgeleide teorie oor kerk-staatverhoudinge ontwikkel het en wat die implikasies daarvan vir latere Reformatoriese politieke standpunte

- 
- 1 W. Schreiber, *Die politischen und religiösen Doctrinen unter Ludwig dem Bayern*. Landshut: Verlag der Joh. Thomann'schen Buchhandlung (1958), p. 3.
  - 2 E. Friedberg, *Die Mittelalterlichen Lehren über das Verhältniss von Staat und Kirche*. Leipzig: Druck von Alexander Edelmann (1974), p. 3.

was. Indien hul standpunte wel tot 'n oorspronklike teoretiese benadering gelei het, is die vraag na die belangrikste katalisator vir so 'n benadering.

## 2. Middeleeuse kerk-staatteorieë

### 2.1 *Die Ultramontaanse teoretiese benadering tot kerk-staat-verhoudinge*

Reeds in 829 n.C. spreek die Konsilie van Worms en Parys hul uit ten gunste van die beginsel van *universalis sancta ecclesia Dei unum corpus*. Gregorius VII (c. 1015-1085) vertolk dié beginsel as synde die kerk wat die universele mensdom omvat en ook die staat insluit.<sup>3</sup> Kerklike soewereiniteit is beliggaam in die Pouslike amp<sup>4</sup> en sedert Gregorius VII word algemeen aanvaar dat sowel die tydelike as die spirituele gesag tot die pouslike amp behoort, dat die onderskeid tussen tydelike en spirituele gesag slegs funksioneel van aard is en nie die substansie van die pouslike gesag op beide terreine affekteer nie.<sup>5</sup> Voorts aanvaar Gregorius VII dat die tydelike gesagsamp die resultaat van die sonde is,<sup>6</sup> dat die staat 'n kerklike instelling is, dat die politieke gesagsamp te wille van die kerklike domein bestaan<sup>7</sup> en dat die Pous oor die kompetensie beskik om die Keiser van die kerk af te sny en van sy amp te onthef.<sup>8</sup> Ook beskik die Pous oor die reg om konings en keisers aan te stel. Nie alleen beskik die Pous oor die kompetensie om regeerders van hul amp te onthef nie, maar ook om onderdane van hul eed van gehoorsaamheid aan die Pous vry te stel.<sup>9</sup> Kortom: die Pous beskik oor die *plenitudo ecclesiasticae potestatis* wat deur God aan die Pous verleen word en waaruit alle ander kerklike gesag voortvloei en die politieke *imperium* is volledig van die pouslike *sacerdotium* afhanklik.<sup>10</sup>

### 2.2 *Die Curialistiese kerk-staatbenadering*

Die Curialistiese benadering tot kerk-staatverhoudinge het nie volkome met die Gallikaanse vertolkings gebreek nie. Die onderwerping van die staatlike

---

3 Gregorius VII, "Epistolae". In: *Monumenta Gregoriana*. Redakteur P. Jaffé. *Bibliotheca Rerum Germanicarum*. II. Berolini: Apud Weidmannos (1865), lib. I ep. 19, anno 1073.

4 Gregorius VII, "Epistolae", lib. I ep. 55; "Registrum", lib. 4, ep. 2, anno 1076.

5 Gregorius VII, "Registrum", lib. 4, ep. 2, anno 1076.

6 Gregorius VII, "Registrum", lib. 8, ep. 21, anno 1080.

7 Gregorius VII, "Registrum", lib 1, ep. p. 63; lib 8.

8 Gregorius VII, "Registrum", lib. 4, ep. 2 en lib. 8, ep. 21.

9 Gregorius VII, "Registrum", lib. 1, ep. 55.

10 Gregorius VII, "Registrum", lib. 8, ep. 21.

gesagsampte aan die kerklike hiërargie, verhoed egter nie dat sommige skrywers op die feilbaarheid van die kerk wys nie. Bonaventura wys byvoorbeeld op kerklike misbruike, Durand van Mende (1230-1296)<sup>11</sup> skryf die ewels van die tyd aan die kerk toe, Alvarus Pelagius (c. 1280-1352)<sup>12</sup> wys op kerklike misbruike en Augustinus Triumphus (1243-1328)<sup>13</sup> verklaar dat die Pous feilbaar is en selfs in kettery kan verval. Ten spyte daarvan aanvaar die Curialisme dat die Skrif die oppergesag van die Pous as hoof van die kerk beklemtoon: Gregorius VII aanvaar dat God se skeppingswerk van die son op die kerk dui; die staat verteenwoordig die maan vir sover laasgenoemde die mindere is van die son – sowel wat grootte as eienskappe betref en sowel na aard as werking – en die staat (soos die maan) ontvang sy lig van die kerk (son). Innocentius III hanteer die Bybelse verwysings na Melgisedek as synde die transfigurasië van Christus in die wêreld wat sowel as koning en as hoëpriester optree en as voorbeeld dien van die samevoeging van sowel die staatlke as die kerklike ampte in één persoon. Sonder 'n sweem van twyfel word aanvaar dat die verwysing na die twee swaarde in die Evangelie van Lukas dui op die geestelike en wêreldse gesag wat aan Christus en sy navolgers gegee word. Volgens Innocentius III (Pous 1198-1216) bestaan daar geen twyfel dat die woorde van Christus in die Evangelie van Mattheüs dat alle mag in hemel en op aarde aan Christus verleen word, ook die wêreldse regeergesag insluit.<sup>14</sup> Innocentius III beskou die Pous as die oorspronklike beskikker oor die Duitse imperium. Die dwaling van Innocentius III, Bonifacius VII en Clements V (c. 1264-1314) word deur Curialiste onderskryf, naamlik dat die Duitse Keurvorste deur die Pous ingestel is, dat die Duitse Ryk van die Pous afhanklik is en dat die Duitse konings as vasale van die Roomse biskoppe ageer. Voorts word koning Saul se onttroning deur die profeet Samuel uitgelê as synde regverdiging vir Gregorius VII se optrede teenoor Heinrich IV.<sup>15</sup> Dié standpunte kulmineer in die teorie dat die kerk geestelik van aard is en die ewige belange van

11 Durand van Mende, *Tractatus de modo celebrandi concilii et corruptelis in ecclesia reformandis*. Palatina: Franciscus Clousier (1671), 1. Q. 5. A. 1, 2, 6 en q. 6, a6. Kyk in die algemeen C. Fasolt, *Council and Hierarchy: The Political Thought of William Durand*. Cambridge: Cambridge University Press (2002). Durand stel as beginsel die feilbaarheid van sowel kerklike as politieke leiers: "For it is certain that those who preside over the spiritual and temporal power are human beings, and hence can stumble easily", (p. 167).

12 Alvarius Pelagius, *De Planctu Ecclesiae*. Venetiis: Francisci Sansovini et Sociorum (1560), 1-4, q. 6, ll. Q. 6 en ll. 45-46.

13 Augustinus Triumphus, *Summa de Potestate Ecclesiastica*. Rome: Georgij Ferrarj (1820).

14 Innocentius III, "Opera". In: J.-P. Migne, *Patrologia Cursus Completus. Vol. 214*. Parisiorum: Seu Petit Montrouge (1835), p. 759.

15 Gregorius VII, "Registrum", lib. 1, ep. 19, anno 1073.

die mensheid behartig; die staat daarenteen, is gerig op die liggaamlike en materiële belange van die mensheid. Eersgenoemde behartig die hoëre, geestelike belange van die mens in die domein van die kerk; laasgenoemde dien die uiterlike belange en geluksaligheid van die mensdom.<sup>16</sup>

Wêreldse vorste is bygevolg 'n noodsaaklike euwel, 'n menslike skepping, wat die gevalle mens ten dienste is. Gregorius VII herlei die oorsprong van vorste tot diegene wat God nie ken, wat met hoogmoed, roof, troueloosheid, moord en misdaad lewe; wat voor die sondvloed deur Kain en daarna deur die afstammeling van Gam verkondig is en wat deur middel van ooreenkoms hul voortbestaan probeer verseker.<sup>17</sup> Dié implikasies van die Curialistiese teorieë behels dat die kerk 'n volkome vryheid jeens die staat handhaaf en dat laasgenoemde volkome aan die eersgenoemde onderworpe is.

### 2.3 Gallikaanse teorieë oor kerk en staat

#### 2.3.1 Die kerk-staatbeskouings van Dante Alighieri (c. 1265-1321), Willem van Ockham, Nicolaus van Cusa (1401-1464) en Johannes van Parys (c. 1255-1306)

Dante se werk, *De Monarchia*, handel in die derde boek met kerk-staatverhoudinge. Dante herlei die *imperium* tot God<sup>18</sup> – 'n standpunt wat deur die Duitse keurvorste tot 'n grondbeginsel verhef is en wat in die kringe van die Waldense en die Minoriete ontwikkel is, deur Duitse skrywers – soos Walther von der Vogelweide (c. 1170-c. 1230), Heinrich von Meissen (Frauenlob) (c. 1250-1318) en die skrywer van Songe du Vergier (*somnium viridarii*), Philippe de Maizières (c. 1327-1405) – ondersteun en later in Reformatoriese kringe ywerig gepropageer is. Tot die invloedryke literatuur wat die Gallikanisme bevorder het, behoort ook Wilhelm van Ockham (c. 1285-c. 1347) se *Disputatio super praelatis ecclesiae atque principibus terrarum commissa, temporibus Bonifacii VIII. pont. Rom. Scripta forma dialogi inter clericum et militem* (1303).<sup>19</sup>

Die Gallikaanse kerk-staatverhoudinge berus op die strenge skeiding van geestelike en wêreldlike terreine – die kerk beskik slegs oor

---

16 Gregorius VII, "Registrum", lib. 1, ep. 19, anno 1076.

17 Gregorius VII, "Registrum", lib. 8, ep. 21, anno 1080; lib. 4, ep. 2, anno 1076.

18 Dante Alighieri, *De Monarchia*. Vertaal deur F.J. Church. London: Macmillan and Co. (1879), III, c. 16 en I, c. 3, p. 5.

19 Ockham se bydrae tot die diskoers oor kerk-staatverhoudinge is later met Luther se werk vergelyk en het die Songe du Vergier geïnspireer – 'n werk wat beduidende invloed uitgeoefen het.

spirituele gesag, dit ontbeer dwingende mag, dit het geen jurisdiksionele bevoegdheids in burgerlike en tydelike aangeleenthede nie. Egidius de Colonna (c. 1243-1316), Pierre Dubois (c. 1250-c. 1320), Johannes van Parys (c. 1255-1306), Gregorius van Heimbürg (oorlede 1472) en Marsilius van Padua (c. 1280-c. 1343) het in verskeie opsigte tot die Gallikaanse standpunte oor kerk-staatverhoudinge bygedra. In sy werk *De recuperatione Terrae Sanctae* (1306) bepleit Pierre Dubois 'n strenge skeiding tussen Staat en Kerk tot die mate dat hy selfs vir 'n bloot sekulêre, selfs naturalistiese staat, voorsiening maak.<sup>20</sup> In teenstelling tot die Curialistiese Skrifuitleggers se vertolking van die son en maan, verteenwoordigend van kerk en staat onderskeidelik, skei die Gallikaanse Skrifinterpreteerders die onderskeie rolle van die son en maan. Gregorius van Heimbürg verwerp die gedagte dat die son heerskappy oor die maan voer en postuleer vir elke hemelligaam 'n terrein, taak en rol onafhanklik van die ander.<sup>21</sup> In soortgelyke trant onderskei Dante die skepping van son en maan en die latere skepping van die mens. Johannes van Parys wys daarop dat Isidor van Sevilla (c. 560-636) dié Curialistiese standpunt verwerp het en dit nie van toepassing wou maak op die verhouding van kerk en staat nie.<sup>22</sup> Aegidius Romanus (1243-1316) en Willem van Ockham vertolk die metaforiese toepassing van die son en maan-simboliek op kerk-staatverhoudinge anders as dié van die Curialiste. Hul onderskei tussen die wese en die eienskappe van die maan: alhoewel dit kleiner is as die son en donker is wanneer die lig van die son dit nie bestraal nie, is dit steeds 'n skepping van God; dit beskik oor 'n eie aard en beweeg onafhanklik met sy eie hemelse bane. Soos dit die nag verlig en God dag en nag geskape en geskei het, geskied dit ook op die geestelike en wêreldse terreine.<sup>23</sup> Eweneens word die betekenis van die twee swaarde-interpretasie verwerp, omdat – volgens Ockham – die Heilige Skrif nie misties geïnterpreteer moet word nie. Ockham verklaar dat indien die Roomse Biskop alle gesag besit wat die Pous homself aanmatig, sou alle sterflinge slawe wees wat die vryheid van die Evangelie loënstraf.<sup>24</sup>

20 Pierre Dubois, *De Recuperatione Terrae Sanctae*. Paris: Alphonse Picard (1891).

21 Kyk Gregorius van Heimbürg, *Admonitio de iniustus usurpationibus paparum Romanorum* (c. 1444) in Goldast, I, (1668) pp. 557-563.

22 Johannes van Parys, "Tractatus de Regia Potestate et Papali". In: S. Schard, *De Jurisdictione Auctoritate et Praeeminentia Imperiali*. Basiliae: Cum Caes. Maiest. (1566), pp. 142-224.

23 Aegidius Romanus, *De Regimine Principum*. Parisiis: W. Remquest et Cie. (1857), vol. I. hoofstukke 2-3.

24 Friedberg, *Die Mittelalterlichen Lehren*, p. 23.

Teenoor die Curialistiese argumente van die *translatio imperii* ingevolge waarvan die Pous die Ryk aan die Duitse Keiser oorgedra het, verklaar Nicolaus van Cusa (1401-1464) dat hy geen grond vir dié standpunt in die gesaghebbende geskrifte gevind het nie<sup>25</sup> – 'n gedagte wat deels ook deur Johannes van Parys en Dante gedeel is. Nicolaus van Cusa voer die magte van die Pous in dié verband tot die goddelike en natuureg terug.<sup>26</sup>

Johannes van Parys<sup>27</sup> was die eerste skrywer wat die onderskeie terreine van kerk en staat aan die unieke aard van elk verbind het. Hy huldig die standpunt dat in geestelike aangeleenthede die priester gesag oor die vorste voer en in die wêreldlike die vors gesag oor die priester het.<sup>28</sup> Aegidius Romanus vat dié onderskeid soos volg saam: “Welche Würde oder Macht ist dem Papste zuertheilt? Welches Ansehen dem heiligen Petrus, dem Stelvertreter Jesu Christi verliehen? Wahrhaftig ein edleres, erhabeneres, nützlicheres, als das kaiserliche. Denn so weit wie Orient vom Occident entfernt ist, der körper von der Seele verschieden ist, Körperliches von Geistlichem, Irdisches von Himmlischem, eine solche Kluft besteht zwischen der Macht des Papstes und der kaiserlichen oder königlichen Würde.”<sup>29</sup>

In die vyftiende eeu maak die Roomse geringskating van die staat plek vir 'n positiewe beskouing van die staat as verbandstruktuur. In dié verband neem Johannes Huss (c. 1369-1415), Johannes Gerson (1363-1429) en Johannes Tauler (c. 1300-1361) die leiding, deur die politieke owerheidsamp as instelling van God te beskou. Johannes Tauler stel die verbandsfunksie van die staat soos volg: “Oberkeit ist ein Stand von Gott, dem man in weltlichen Sachen solle gehorsamen, auch die Geistlichen, es sei wer es wolle.”<sup>30</sup>

---

25 Nikolaus van Cusa handhaaf die *duplex directivum* van God. Kyk “De Concordantia Catholica”. In: S. Schard, *De Iurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basiliae: Cum Caes. Maiest. Gratia & Privilegio (1566), c. 4-10.

26 Friedberg, *Die Mittelalterlichen Lehren*, p. 25.

27 Johannes van Parys, “Tractatus de Regia Potestate”. In: S. Schard, *De Iurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basiliae: Cum Caes. Maiest. Gratia & Privilegio, pp. 142-224.

28 Johannes van Parys, “Tractatus de Regia Potestate et Papali”, c. 14 en 18-19.

29 Friedberg, *Mittelalterlichen Lehren*, p. 26 (’n aanhaling uit sy *De Regimine Principum*, III, I, c. 1-2).

30 Friedberg, *Mittelalterlichen Lehren*, p. 26.



### 2.3.2 *Gallikaanse invloed in die vroeë Reformatoriese kerk-staat-standpunte*

#### 2.3.2.1 Thomas Erastus en die Zürichse Reformasie

Marsilius van Padua (c. 1275-c. 1342) se vereenselwiging van die *universitas fidelium* met die *universitas civium* het weerklank gevind in die Reformatoriese geskrifte van die Zürichse Reformatore. Die implikasies van dié standpunt behels onder andere dat die kerk en die burgerlike samelewing saamval en dat beide onder gesag van die menslike wetgewer – in die vorm van die burgerlike regering – staan. Die priesterdom beskik oor geen sekulêre en dwingende gesag nie en resorteer onder die burgerlike regering in alle sekulêre en spirituele aangeleenthede. Marsilius se identifisering van die kerk met die burgerlike samelewing en sy standpunt dat slegs die burgerlike regering oor publieke mag beskik, vind neerslag in Heinrich Bullinger se opvatting van die posisie van die Christelike gemeenskap onder gesag van die soewereine Christelike magistratuur. Alhoewel Marsilius se teorie geskoei was op die lees van volksoewereiniteit, oftewel republikenisme, was die effek absolutisties vir sover Marsilius onverdeelde soewereiniteit van die menslike wetgewer voorgestaan het sonder om kompetensieperke aan die soewereine gesag van die wetgewer te erken. Die volk was die bron van staatlke gesag en het oor onbepaalde gesag in kerklike aangeleenthede beskik. Alhoewel Bullinger nie 'n uitvoerige bespreking van volksoewereiniteit en republikenisme gee nie, beveel hy republikenisme as die mees geskikte vorm van regering aan. Dié onbegrensde gesag mond uiteindelik uit in sy konsepie van magistrale soewereiniteit. Bullinger (1504-1575) akkommodeer die Middeleeuse soewereiniteitsleer van Ockham binne sy teologiese konsepie van die Bybelse verbondsleer. Bullinger het tot 'n groot mate van Thomas Erastus (1524-1583) se standpunte oor kerkregering gebruik gemaak. In sy *Tractatus de excommunicatione* (1568) haal Bullinger uit 'n manuskrip van Erastus aan te dien effek dat magistrale soewereiniteit die hoogste gesag in die gemenebes vorm.<sup>31</sup> In sy *Explicatio Gravisimae Quaestiones* (1589) huldig Erastus dié standpunt dat sowel die burgerlike as kerklike sfeer onder die oppergesag van die politieke regeergesag staan: "So that wherever the magistrate is godly and Christian, there is no need of any other authority, under any other pretension or title, to rule or punish the people."<sup>32</sup> Hy bepleit die onderworpenheid van die kerklike sfeer aan dié van die staat volgens die voorbeeld van die antieke Hebreeuse gemenebes: "I see no reason why the Christian magistrate at the present day should not possess the

31 J. Wayne Baker, *Heinrich Bullinger and the Covenant*. Ohio: Ohio University Press (1980), p. 173.

32 T. Erastus, *Theses*. Vertaal deur R. Lee. London: Simpkin and Marshall. (1944), p. 163.

same, which God commanded the magistrate to exercise in the Jewish commonwealth."<sup>33</sup> Erastus se standpunt oor onverdeelbare soewereiniteit was wesenlik dieselfde as dié van Bullinger – 'n verlengstuk van die Middeleeuse standpunt van die onverdeelde Christelike gemeenskap as *corpus Christianum*.

### 2.3.2.2 Philippe Duplessis Mornay en die Zürichse Reformasie

Die Monargomagiese skrywer van die *Vindiciae Contra tyrannos* (1579) – waarskynlik Philippe Duplessis Mornay (1550-1606) – het Bullinger se verbondsïdee aan die volksoewereiniteitsteorie verbind en afleidings vir kerk en staat gemaak wat in verskeie opsigte verder as Bullinger se standpunt gestrek het. Volgens Mornay is die kroningseë van Ou Testamentiese konings ingebed in 'n dubbele verbondstruktuur: eerstens die verbond tussen God, die koning en die volk; tweedens tussen die koning en die volk te dien effek dat indien die koning volgens God se verbondseise regeer, die volk aan hom gehoorsaamheid sou betoon.<sup>34</sup> Mornay bevestig die eenheid van die verbond – volgens die voorbeeld van die Ou Testamentiese konings.<sup>35</sup> Onderliggend tot Mornay se vertolking van die Ou Testamentiese geskiedenis geld die beginsel dat geregeerders wat die wet of verbond van God oortree, nie gehoorsaam behoort te word nie.<sup>36</sup> Tweedens, bring die sluit van die eerste verbond mee dat die volk as eenheid met die sorg vir die kerk belas word. Ingevolge Mornay se vertolking van die volksoewereiniteitsbeginsel is die koning en die volk 'n enkele korporatiewe entiteit om wedersydse toesig ter nakoming van die voorwaardes van die eerste verbond te verseker.<sup>37</sup> Derdens, bring die sekulêre verbond tussen volk en koning mee dat die volk oor meer gesag as die koning beskik, dat die koning deur die volk in sy amp geplaas word en dat die koning regverdiglik sal regeer.<sup>38</sup> Aangesien die oordrag van gesag vanaf die volk na die vors voorwaardelik geskied, is die mindere magistrate belas met die taak om teen vorste verset te pleeg in geval van verbondsverbreking deur sodanige vors.<sup>39</sup> J. Wayne Baker bespeur enkele belangrike verskille tussen die federale standpunte van Bullinger en Mornay: Eerstens behels Bullinger se standpunt dat magistrale soewereiniteit ondeelbaar is en die verbond as 'n instrument van sosiale

---

33 Erastus, *Theses*, p. 160.

34 Duplessis Mornay, *Vindiciae Contra Tyrannos*. Redakteur G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press (1994), p. 21.

35 Duplessis Mornay, *Vindiciae*, p. 37. Vgl. Ook pp. 22-223, 35-36, 52-53.

36 Duplessis Mornay, *Vindiciae*, p. 41.

37 Duplessis Mornay, *Vindiciae*, pp. 59-60.

38 Duplessis Mornay, *Vindiciae*, pp. 41-54.

39 Duplessis Mornay, *Vindiciae*, p. 169.

en politieke kontrole funksioneer, terwyl Mornay vir beperkte magistrale gesag voorsiening maak. Tweedens, behels Bullinger se standpunt 'n enkele verbondskema wat op beide die godsdienstige as politieke terrein van toepassing is en gehoorsaamheid aan die politieke gesag ten doel het, terwyl Mornay se klem op volksoewereiniteit, die verbond as instrument vir volksverset benut.<sup>40</sup>

### 3. Johannes Althusius oor kerk-staatverhoudinge in die gemenebes

#### 3.1 *Johannes Althusius (1557-1638) en die Monargomagiese verbondsteoretici*

Johannes Althusius het teologies en polities op die standpunte van Bullinger en Mornay voortgebou. Althusius huldig die standpunt dat soewereiniteit in beginsel ondeelbaar is. Sodanige soewereiniteit kom egter die gemeenskap as geheel toe. Die magistraat se gesag is afhanklik van die instemming van die volk. Die soewereiniteit waaroor die volk in 'n korporatiewe hoedanigheid beskik, word aan die vors oorgedra. Omdat die soewereiniteit aan die hele volkseenheid toekom, is dit nie moontlik om dit aan een segment van die korporatiewe volksentiteit te verleen nie. In dié opsig het Althusius van die posisie van Monargomagiese teoretici soos Mornay en Hotman verskil: Die enigste subjek van soewereiniteit is die volk as korporatiewe eenheid; die enigste objek is die individuele burger. Althusius vind aansluiting by die regstandpunte wat met betrekking tot die begrip *universitas* in die *Vindiciae Contra Tyrannos* geformuleer is: Die *universitas* is van die *societas* onderskei vir sover eersgenoemde 'n organiese eenheid weerspieël wat nie na willekeur ontbind kan word nie; laasgenoemde is 'n blote vennootskap wat kontraktueel in die lewe geroep en ontbind kan word. Ingevolge die vereistes van 'n *universitas*—soos in *Digesta* 3.4.7.1 vervat—beskik dit oor regspersoonlikheid; bestaan dit ewigdurend en beskik dit oor verpligtinge los van dié van die individuele lede daarvan. Die afleidings wat die Monargomagiese teoretici uit die regsposisie van die *universitas* gemaak het, behels dat die volk oor 'n korporatiewe eenheid beskik; dat die volk 'n regspersoon is uit hoofde waarvan hul 'n kontrak met die politieke gesagsdraer kan sluit. Indien die *universitas* ongeag die wisseling van die lede voortbestaan, het regeerders uit hoofde van hul kontraktuele verpligtinge jeens die volk deurlopend die verpligting om tot welsyn van die volk op te tree. In geval van verset teen

<sup>40</sup> J. Wayne Baker, *Heinrich Bullinger and the covenant*. Athens, Ohio: Ohio University Press (1980), p. 176.

godsdienstige vervolging, beskik die volk oor 'n kollektiewe reg tot verset uit hoofde van hul verbond met God – 'n reg wat nie individue toekom nie. Voorts bestaan die volksentiteit onafhanklik van die wisseling van sy lede – *membra universalis consociationis, seu populum, qui nunquam moritur* – terwyl die koning 'n sterflike wese is.

Ten spyte van Althusius se inkorporering van die *universitas*-figuur, vertolk hy die aard van die menslike samelewing pluralisties as synde 'n reeks *societates* wat onderling verbonde is. Dié beginsel was reeds in Mornay se *Vindiciae Contra Tyrannos* beliggaam. In die *Vindiciae* maak hy voorsiening daarvoor dat sommige mindere magistrate tot plaaslike verset mag oorgaan. Dit open die moontlikheid dat die gemenebes as 'n uitgebreide *societas* funksioneer – 'n komplekse netwerk van verhoudinge tussen werklike individuele persoonlikhede en korporatief-fiktiewe persoonlikhede. Die gemenebes bestaan dus uit 'n komplekse federasie van sosiale groepe wat op kontraktuele grondslag onderling verbonde is. Die *consociatio* as vrug daarvan, is dus 'n vrywillige assosiasie wat op die instemming van diegene wat onder die regeergesag staan, berus. In die 1614-uitgawe van sy *Politica Methodice Digesta* gebruik Althusius die term *symbioticus* ter aanduiding van die inherente menslike sin vir samelewing. Bygevolg is die gemenebes – volgens Althusius – 'n organisme waarvan die wesenlike eenheid in die sin vir gemeenskap geleë is.

Oënskynlik bevat Althusius se teorie 'n digotomiese spanning tussen 'n organiese visie van die samelewing en 'n individualistiese grondslag uit hoofde waarvan die menslike samelewing beskou word as 'n samevoeging van individue wat op rasonale gronde verdrae sluit om menslike behoeftes te bevredig. Die juridiese vertolking van politieke verpligtinge in kontraktuele terme was 'n poging om die Aristoteliëse-organismiese samelewingsbeskouing op 'n meer rasonale lees te skoei. Met dié benadering het Althusius die Middeleeuse strydvrage oor voorwaardelike (*concessio*) of onvoorwaardelike (*translatio*) oordrag van gesag deur die volk ondervang: Die gesag wat deur die volk aan die regeerder oorgedra word, is voorwaardelik vanweë die verbondsmatige aard daarvan – 'n idee wat reeds in die Middeleeuse vertolkings van die wedersydse verhoudinge tussen here en vasale vervat was.

Die implikasies van Althusius se sintetisering van Reformatoriese, Romeinsregtelike en Middeleeuse beginsels, bied die basis vir die latere sosiale kontraktheorie as voorwaarde vir die uitoefening van politieke regeergesag uit hoofde waarvan die lede van die samelewing deel het aan die *pactum expressum vel tacitum* – dit stel die simbiotiese gemeenskap in staat

om by die delegasie van politieke gesag as eenheid op te tree. Tweedens is die kerklike en politieke funksies twee aspekte van dieselfde volksentiteit en bestaan kerk en staat nie as twee onderskeie samelewingsvorme nie. Noodwendig lei dit tot die vraag tot welke mate die kerk oor 'n eie sfeer van kompetensie los van dié van die staat bestaan.

### **3.2 Die staat, kerk en simbiotiese verhoudinge in die gemenebes**

Althusius se politieke en kerkbeskouing vind aansluiting by die Middeleeuse volksoewereiniteitsteorie. Staatlike soewereiniteit behoort tot die wesensaard van die gemenebes. Soewereiniteitsregte kom nie regeerders as sodanig toe nie, maar die gemenebes as 'n "universele assosiasie". Indien die soewereiniteitsregte aan die opperste regeergesag toekom, sou oordrag van dié regte aan die volk of die gemenebes die einde van dié regte beteken.<sup>41</sup> Teenoor dié standpunt, stel Althusius as uitgangspunt dat dit die "simbiotiese liggaam" van die universele assosiasie toekom tot die mate dat dit die gees, siel en hart van die politieke lewe vorm.<sup>42</sup> By verlies van dié soewereiniteitsregte ontbind die politieke liggaam.<sup>43</sup> Die volk is die entiteit wat as vruggebruiker oor hierdie regte beskik – regte wat onafskeidbaar aan die volk toekom: "These rights of sovereignty are so proper to this association, in my judgment, that even if it wishes to renounce them, to transfer them to another, and to alienate them, it would by no means be able to do so, any more than a man is able to give the life he enjoys to another. For these rights of sovereignty constitute and conserve the universal association."<sup>44</sup> Aangesien dié regte uit die volk spruit kan dit slegs deur die volk instandgehou word. Slegs die *administrasie* van dié regte word aan die vors oorgedra. Althusius verwys na die voorbeeld van die Nederlandse opstand teen Spaanse dwingelandy om te bevestig dat die volk oor die opperreg beskik om die mag aan die vors oorgedra, by misbruik daarvan te herneem.<sup>45</sup>

Die simbiotiese inslag van die sosiale bestaan van die mens, berus op die verbondsmatige basis van alle samelewingsinstellings: "Politics is the art of associating (*consociandi*) men for the purpose of establishing, cultivating, and conserving social life among them. Whence it is called 'symbiotics'. The subject matter of politics is therefore association (*consociatio*), in

41 Johannes Althusius, *The Politics*. Vertaal deur F.C. Carney. London: Eyre & Spottiswoode (1965), p. 10.

42 Althusius, *The Politics*, p. 10.

43 Althusius, *The Politics*, p. 10.

44 Althusius, *The Politics*, p. 10.

45 Althusius, *The Politics*, pp. 10-11.

which the symbiotes pledge themselves to each other, by explicit or tacit agreement, to mutual communication of whatever is useful and necessary for the harmonious exercise of social life."<sup>46</sup> Die administrateurs van publieke dienste is diegene wat sodanige dienste tot voordeel van gemenebes, stede en provinsies verrig.<sup>47</sup> Die politieke funksies is gerig op die pligte wat in die tweede tafel van die Dekaloog vervat is. Dié funksies word verrig deur regters, senatore, en 'n wye verskeidenheid ander amptenare wat uiteenlopende take behartig met die oog op die bevordering van die publieke welsyn. Kerklike funksies sluit in die toesig oor die gemeenskap van die heiliges, die oprigting van kerke, instandhouding van eredienste, bevordering van die kennis van God deur predikers, onderwysers en skoolhoofde, diakens ensovoorts.<sup>48</sup> Voorts onderskei Althusius gemeenskaplike dienste en funksies van die kerk wat verpligtend van aard is en deur sowel mindere as hoëre ampsdraers verrig moet word, soos die instandhouding van die diens van God en die bevordering van die welsyn van die kerk.<sup>49</sup> Die simbiotiese konteks waarbinne die kerk funksioneer manifesteer op die vlak van stede, provinsies en die hele gemenebes.

### **3.3 Die rol van die kerk as simbiotiese instelling in die stede**

Op stedelike vlak onderskei Althusius verskeie *collegia* met uiteenlopende funksies: bakkers, kleremakers, bouers, handelaars, geldwisselaars, filosowe, teoloë, regeringsamptenare en talle ander wat deur elke stad vir die behoorlike funksionering van die sosiale lewe benodig word.<sup>50</sup> Sommige van dié *collegia* is kerklik en heilig, ingestel met die oog op behartiging van die godsdienstige lewe; ander is van sekulêre aard en ingestel met die oog op die behartiging van aangeleenthede wat die mens se stoflike bestaan raak.<sup>51</sup> Dié *collegia* sluit in die groeperinge van magistrate, regters, sowel as die onderskeie ambagslui, handelaars en die plattelandse bevolking. Die *collegia* van magistrate is van besondere belang vanweë hul publieke magte (*jus potestatis*) om die grense van alle ander *collegia* te bepaal.<sup>52</sup> Wat provinsiale stede betref, onderskei Althusius drie stande by groter *majora collegia*: predikante, edellui en die werkersklasse, insluitend onderwysers,

---

46 Althusius, *Politics*, p. 12.

47 Althusius, *Politics*, p. 42.

48 Althusius, *Politics*, p. 42.

49 Althusius, *Politics*, p. 42.

50 Althusius, *Politics*, pp. 32-33.

51 Althusius, *Politics*, pp. 32-33.

52 Althusius, *Politics*, p. 33.

boere, handelaars en ambagslui. Tweedens, bestaan daar binne groter of algemene *collegia* ook kleiner spesiale *collegia* (*specialia minora collegia*). Laasgenoemde sluit in die *collegia* van predikante, onderskeie werkersgroepe en handelaars – *collegia* wat vir die sosiale lewe nuttig is.<sup>53</sup>

Wat administrateurs betref wat publieke funksies verrig, onderskei Althusius die politieke en kerklike funksionaris: eersgenoemde, verrig take wat op die tweede tafel van die Dekaloog afgestem is soos regters, senatore, raadslede, sensors, skatmeesters, direkteure van publieke werke, kurators van publieke paaie, hawens, geboue en wat ander belange van die gemeenskapslewe behartig. Kerklike funksies betref die opsig oor die gemeenskap van die gelowiges, die oprigting van kerke, die erediens en die kennis van God – pligte wat deur predikante, skoolmeesters en -hoofde uitgeoefen moet word tot diens van God en die welvaart van die kerk.<sup>54</sup> Dit is opvallend dat Althusius seggenskap in kerklike aangeleenthede ook aan die politieke ampsdraers opdra. Die taak van die senatoriale *collegium* behels onder andere die mag om die besigheid van die gemeenskap te behartig en om alles wat die welsyn van die gemeenskap raak, te beoordeel.<sup>55</sup> Dit sluit in die reg om ondersoek te doen, die administrasie van publieke aangeleenthede van sowel burgerlike as kerklike aard te behartig, die verantwoordelikheid vir en toekenning van publieke pligte en ampte uit te oefen, die beplanning, insameling, sorg vir en uitgawes verbonde aan publieke fondse, die promulgering van wetgewing om die goeie orde te handhaaf en selfversorging van die samelewing te bevorder en toesig oor publieke eiendom, die straf van wetsoortreders en die bestuur van die stedelike gemeenskap te handhaaf.<sup>56</sup>

### **3.4 Die posisie van die kerk as simbiotiese instelling in die provinsies**

Wat provinsies betref, onderskei Althusius tussen die *doel* van die regte waarvoor provinsiale entiteite beskik en die *implementering* van dié regte. Althusius beskryf eersgenoemde as die “process whereby everything that nourishes and conserves a pious and just life among the provincial symbiotes ... procured by individuals and provinces alike for the need and use of the province. This is done through the offering and communication of functions and goods.”<sup>57</sup> Die funksie van die provinsiale simbiote is hetsy godsdienstig

53 Althusius, *Politics*, p. 33.

54 Althusius, *Politics*, p. 42.

55 Althusius, *Politics*, p. 45.

56 Althusius, *Politics*, p. 45.

57 Althusius, *Politics*, p. 46.

of burgerlik van aard.<sup>58</sup> Godsdienstige aangeleenthede betref daardie aangeleenthede wat noodsaaklik is vir die instandhouding en bevordering van 'n vroom lewe in die provinsiale assosiasie. Dié aspekte behoort tot die kerklike sfeer: "A pious life requires a correct understanding of God and a sincere worship of him. A correct understanding of God is obtained from sacred scripture and from articles of faith. ... A correct worship of God is derived from those rules and examples of the divine word that declare and illustrate love toward God and charity toward men."<sup>59</sup> Die ware en korrekte aanbidding van God kan privaat of publiek wees. Publieke aanbidding van God bestaan uit die heilige nakoming van die Sabbat deur korporatiewe publieke Sabbatsvieringe.<sup>60</sup> Die provinsiale orde kan kerklik of burgerlik van aard wees:<sup>61</sup> in Duitsland staan dit bekend as *der Geistlich und Weltlich stand*. Dié ordes, tesame met die provinsiale hoof, verteenwoordig die hele provinsie. Alle gewigtige aangeleenthede word op grond van hul advies onderneem en die welsyn van die gemenebes word aan hulle opgedra.<sup>62</sup> Hul staan onder verpligting om die provinsiale hoof tereg te wys in geval hy dwaal, die misbruik van sy mag reg te stel en vergrype in die verband te straf.<sup>63</sup> Die *collegium* van vroom, geleerde en invloedryke ampsdraers wat deur algemene instemming, verkies word, verteenwoordig die heilige en kerklike orde.<sup>64</sup> Omdat die kerklike orde van provinsies nie hul amp kan vervul sonder die steun van andere nie, behoort die provinsie in distrikte verdeel te word en te vereis dat elke distrik 'n deeglik saamgestelde presbiteraat sal hê. 'n Distrik is die samevoeging van verskeie nedersettings, dorpe en stede van dieselfde provinsie vir doeleindes van die handhawing van die publieke uitdrukking van godsdiens: "It is a communion seperated from others in spiritual maters. The presbytery is a collegium of pious and weighty men elected by the district. It is entrusted by the district church with the care and administration of ecclesiastical things and functions. It represents the district, and presides over it in the communion of spiriual and temporal things necessary for building up and conserving the church. It administers and provides these things in the Lord without usurping lordship for the clergy."<sup>65</sup> Die presbiteraat (oftewel kerklike senaat) bestaan uit twee groepe

---

58 Althusius, *Politics*, p. 46.

59 Althusius, *Politics*, p. 46.

60 Althusius, *Politics*, p. 47.

61 Althusius, *Politics*, p. 49.

62 Althusius, *Politics*, p. 49-50.

63 Althusius, *Politics*, p. 50.

64 Althusius, *Politics*, p. 50.

65 Althusius, *Politics*, p. 51.



mense: Die eerste is predikante of bedienaars van die Woord; die tweede is presbiters en diakens aan wie die administrasie van kerklike aangeleenthede opgedra is – naamlik die administrasie van ander aangeleenthede benewens die Woord en sakramente – om die eenheid van die gelowiges te bewaar en ter bevordering van die bediening en die opbou van die liggaam van Christus op te tree.<sup>66</sup> Die predikante, presbiters en diakens van die hele *collegium* en presbiteraat, sorg vir en bestuur die aangeleenthede wat op die gemeenskap van die heiliges deur die hele distrik betrekking het. Dié aangeleenthede sluit in: 1. Die verdediging en bevordering van die waarheid van die hemelse leer; 2. Die roeping van bedienaars van die Woord; 3. Die sensuur van moraliteit; 4. Skole vir kinders en die jeug op te rig; 5. Die integriteit van kerklike rituele en seremonies te handhaaf; 6. Die struktuur en goeie orde van die geloofsgemeenskap te bewaar; 7. Die wyse en tye waarop vergaderings gehou word neer te lê; 8. Gebede, vermanings en sakramente van die kerk te oorsien; 9. Handhawing van kerklike tug te verseker; 10. Die diakonaat en die administrasie van aalmoese te beheer.<sup>67</sup> Met verwysing na tekste uit die Skrif, beklemtoon Althusius dat die sorg vir en administrasie van kerklike aangeleenthede en funksies nie aan die sekulêre magistrate behoort nie, maar aan die *collegium* van presbiters.<sup>68</sup> Met betrekking tot die administrasie van kerklike aangeleenthede is selfs die magistrate onderworpe met betrekking tot waarskuwings, sensuur en ander aangeleenthede wat noodsaaklik is vir die welsyn van die siel.<sup>69</sup> Daarom is die leiding van die *ministerium* en gehoorsaamheid daaraan op elke persoon van toepassing.<sup>70</sup> Kerklike en sekulêre pligte is verskillend en behoort nie verwar te word nie omdat elk die hele mens aangaan.<sup>71</sup>

### **3.5 Die rol van die kerk as simbiotiese instelling in die gemenebes**

Die universele simbiotiese samelewing is sowel kerklik as sekulêr. Tot eersgenoemde behoort godsdiens en vroomheid en het betrekking op die spirituele welvaart en die ewige lewe en betref die hele eerste tafel van die Dekaloog. Tot die sekulêre behoort geregtigheid ingevolge die tweede tafel van die Dekaloog. Eersgenoemde is gerig op die eer van God; laasgenoemde het die welsyn van die volk en hul vereniging in 'n enkele liggaam op die oog.<sup>72</sup>

66 Althusius, *Politics*, p.51.

67 Althusius, *Politics*, p. 52.

68 Althusius, *Politics*, p. 54.

69 Althusius, *Politics*, p. 54.

70 Althusius, *Politics*, p. 54.

71 Althusius, *Politics*, p. 54.

72 Althusius, *Politics*, p.70.

Dié twee aspekte is die fundamente van elke welgeordende assosiasie. Die reg van die gemenebes (*jus regni*) is tweeledig. Dit betref sowel die welsyn van die siel as die sorg vir die liggaam. Godsdien betref die diens van God en is gerig op die welsyn van die siel.<sup>73</sup> Die sekulêre is gerig op die eerste tafel van die Dekaloog en die handhawing van geregtigheid in die gemenebes.<sup>74</sup> Wat die kerklike administrasie in die gemenebes betref, verklaar Althusius dat dit die wyses is waarop die koninkryk van God (*regnum Dei*) bevorder, beskerm en bewaar word.<sup>75</sup> Kerklike administrasie behels die proses waardeur die kerklike funksies behartig word volgens die Woord van God.<sup>76</sup> Die kerklike administrasie deur die opperste magistraat bestaan uit die inspeksie, verdediging, sorg en bestuur van kerklike aangeleenthede.<sup>77</sup> Die uitvoering van die kerklike administrasie behoort tot die kerklike ampsdraers (*personae ecclesiasticae*). Kerklike administrasie is dus tweeledig van aard: een resorteer onder die magistraat; die ander onder die kerklike amptenary. Beide staan onder verpligting om die ander te gehoorsaam, die ander te help en mekaar wedersyds te ondersteun volgens die voorbeeld van Moses en Aäron in Bybelse tye.<sup>78</sup> Die opperste magistraat beskik oor die kompetensie om die kerklike ampsdraers te vermaan om hul amp te behartig volgens die Woord van God, ten einde die ware aanbidding van God te bevorder. Andersyds is die opperste magistraat onderworpe aan die administrasie en mag van die kerklike amptenary met betrekking tot sensuur, teregwyings en wat ook al op die ewige lewe en die verlossing van die mens betrekking het.<sup>79</sup> Die magistratuur beskik oor kompetensies op sowel die kerklike as die sekulêre terrein: "The administration of the public functions of the realm is either ecclesiastical or secular. John Piscator says that what is just is known from the second table, and ruling in fear of God is understood according to the first. Both are of concern to the magistrate, as can be demonstrated by examples of pious kings, namely, of David, Solomon, and others who follow them."<sup>80</sup> Die kerklike funksies is die middele waardeur die koninkryk van God (*regnum Dei*) ingevoer, bevorder, beskerm en bewaar word in die gemenebes.<sup>81</sup> Kerklike administrasie is, volgens Althusius, die

---

73 Althusius, *Politics*, p. 69.

74 Althusius, *Politics*, p.70.

75 Althusius, *Politics*, pp. 254-255.

76 Althusius, *Politics*, p. 155.

77 Althusius, *Politics*, p. 155.

78 Althusius, *Politics*, p. 155.

79 Althusius, *Politics*, p. 155.

80 Althusius, *Politics*, p. 154.

81 Althusius, *Politics*, p. 154-155.

---

proses waardeur die kerklike funksies bestuur word in ooreenstemming met die Woord van God. Die kerklike *administrasie* deur die opperste magistratuur bestaan uit die inspeksie, verdediging, versorging en leiding van kerklike aangeleenthede. Die *uitvoering* van die administrasie van kerklike aangeleenthede behoort tot die kompetensierrein van die kerklike amptenary (*personae ecclesiasticae*). Die kerklike administrasie word die opperste magistratuur opgelê ingevolge 'n mandaat van God en word gerugsteun deur Bybelse voorbeelde van Moses, Gideon, Dawid en ander vroom konings in die Ou Testamentiese bedeling.<sup>82</sup> Althusius motiveer die betrokkenheid van die opperste magistratuur op kerklike terrein met beroep op die gemeenskapstigende effek van toegewyde konings se aanbidding van God en die bevordering van die openbare vroomheid.<sup>83</sup> Voorts beskik die opperste magistratuur oor 'n dubbele funksie: Eerstens, die invoer van die ortodokse godsdienstige leer en praktyk in die gemenebes. Andersyds, die bewaring, verdediging en voortsetting van die ware en suiwer godsdiens aan die nageslag.<sup>84</sup> Eersgenoemde plig word uitgevoer deur toe te sien dat God reg geken en aanbid word; laasgenoemde, dat die suiwer begrip van God in die gemenebes voortlewe, dat die suiwer diens van God vrywillig en in die openbaar regdeur die gemenebes beoefen word. Deur dié twee pligte van die magistratuur, word die koninkryk van God opgerig en bewaar onder mense in die politieke gemeenskap.<sup>85</sup> Die magistratuur sluit 'n verbond met die inwoners van die gemenebes en beloof aan God die nakoming van dié tweeledige verpligting.<sup>86</sup> Althusius verwys na verskeie voorbeelde van sodanige verbondsluiting in die Ou Testament.<sup>87</sup> Die sluiting van dié verbond kan bevestig word deur middel van eedswering deur die onderskeie partye – die volk en die opperste magistraat – ingevolge waarvan hulle sweer dat hulle hul sal toewy aan die aangeleenthede wat op die behoud van die kerk en die koninkryk van God betrekking het: “The supreme magistrate of the realm and the ephors representing the people are the debtors in such a manner that the fulfillment of their promise can be entirely and continuously demanded of both magistrate and ephors as if each were the principal obligant. For God does not will that the church, or the responsibility for acknowledging and worshipping him, be committed to one person alone, but to the entire people represented by its ministers, ephors, and supreme magistrate. These

---

82 Althusius, *Politics*, p. 155-156.

83 Althusius, *Politics*, p. 156.

84 Althusius, *Politics*, p. 157.

85 Althusius, *Politics*, p. 157.

86 Althusius, *Politics*, p. 157.

87 Althusius, *Politics*, p. 157.

administrators represent the people as if they corporately sustain the church as one person, and yet as if anyone from among them were obligated for the entire responsibility.”<sup>88</sup>

Uit die tweevoudige verpligting wat op die opperste magistratuur rus met betrekking tot kerklike administrasie, spruit ’n hele aantal belangrike verpligtinge: Eerstens, het die magistratuur die taak om die suiwer aanbidding van God in wetgewing te beliggaam, om die diens van God in ooreenstemming met die Bybel te reël en optrede in stryd daarmee deur middel van wetgewing te verbied.<sup>89</sup> Tweedens, geld die verpligting om die suiwer ortodokse leer te handhaaf deur die artikels van die geloof en die ware belydenis van die geloof neer te lê. Dié artikels van die geloof het betrekking op kerkleer en -administrasie, die inkleding van kerklike seremonies en ampte ooreenkomstig die Woord van God.<sup>90</sup> Derdens, moet die opperste magistratuur die gereelde kerklike vergaderings en instellings konstitueer deur presbiteriale vergaderings, sinodes en deur middel daarvan die beroep, ondersoek en instelling van biskoppe, predikante behartig en hul ontslag te reguleer.<sup>91</sup> Vierdens, moet voorsiening daarvoor gemaak word dat individuele ephore en provinsiale hoofde van die gemenebes die plaaslike verpligting van kerklike bediening in hul provinsies onderneem.<sup>92</sup> Vyfdens, moet die magistratuur toesien dat die bedienaars van die Woord regmatig beroep, verkies en bevestig word en dat die bedienaars die wet en die evangelie op ordelike wyse aan die volk verkondig.<sup>93</sup> Voorts moet die magistratuur daarvoor voorsiening maak dat predikers die sakramente reg bedien; dat hulle in alle kerklike aangeleenthede nie alleen die Woord reg bedien nie, maar ook die tug toepas.<sup>94</sup> Die omvattende terrein van verpligtinge wat hieruit voortspruit, vat Althusius soos volg saam: “From these things it is apparant that the supreme magistrate has a responsibility to judge concerning the knowledge, discernment, direction, definition, and promulgation of the doctrine of faith, that he exercises this responsibility on the basis of sacred scripture, and that he commands bishops in keeping with these scriptures. ... Whence it is evident that clergymen have been subjected to the power of kings, except in those matters that are proper to

---

88 Althusius, *Politics*, p. 158.

89 Althusius, *Politics*, p. 160.

90 Althusius, *Politics*, p. 160-161.

91 Althusius, *Politics*, p. 161.

92 Althusius, *Politics*, p. 161.

93 Althusius, *Politics*, p. 161.

94 Althusius, *Politics*, p. 161.

them. These matters are the preaching of the Word and the administration of the sacraments, in which they are subject to God and the church. But to the extent that they are citizens they are subject, together with their families and goods, to the civil power.”<sup>95</sup>

Wat betref die tweede verpligting wat op die opperste magistratuur rus om kerklike administrasie te behartig, stel Althusius dit as taak om die kerklike belange te beskerm, om die openbare godsdiens te bevorder en om die suiwer voortgang van godsdiens in die skole te bewaar.<sup>96</sup> Dié verpligting bevat twee elemente: Eerstens, om die kerk, die diens van God en die skole te beskerm; tweedens, om die kerk en die godsdiens te beskerm teen vyande, vervolgers en beroerders.<sup>97</sup> Die beskerming van die godsdiens en suiwer leer is die proses waardeur die suiwerheid van die hemelse leer en die ortodokse geloofsoortuiging behou en aan volgende geslagte oorgedra word. Die opperste magistratuur behoort dit op tweërlei wyse te doen: In die eerste plek sal hy kerklike vergaderings aankondig en saamroep, visitasie in elke provinsie van die gemenebes doen ten einde predikers aan hul plig te hou en beroeringe oor godsdiens en leemtes in die kerkbestuur te identifiseer, reg te stel en uit die weg te ruim. In die tweede plek sal hy paslike belonings aan die vroom aanbidders van God laat toekom.<sup>98</sup> Voorts moet die opperste magistratuur wetgewing promulgeer met betrekking tot prediking van die suiwer leer; toesig hou oor die korrekte bediening van die sakramente; die goeie orde bewaar; aankondigings en saamroeping van kategetiese klasse, skole en sinodes behartig; predikers wat hul amp versuim straf of selfs ontslaan; die oog op die kerklike dissipline hou; die beroep van predikante behartig; die diakonaat van die armes reguleer; bestuur van kerklike eiendom verseker en troues en begrafnisse orden.<sup>99</sup>

#### 4. Samevatting en gevolgtrekking

Wilhelm Schreiber se waarneming dat die staatsverband onder deurwerking van die Christelike lewensbeskouing beslag gekry het, geskied teen die agtergrond van die Middeleeuse worstelinge met die soewereiniteitsvraagstuk. Die Ultramontaanse samelewingsteorieë ken soewereiniteit aan die pouslike amp toe – ’n gesagsbeskouing wat nie die

95 Althusius, *Politics*, p. 161-162.

96 Althusius, *Politics*, p. 162.

97 Althusius, *Politics*, p. 162.

98 Althusius, *Politics*, p. 163.

99 Althusius, *Politics*, p. 164.

strukturele aard van samelewingsinstellings verreken nie en die gesagsamp tot soewereine gesagsliggaam proklameer en alle samelewingsterreine oorspan. Die deurwerking van die Christendom in die samelewing, erken aanvanklik slegs die gesag van God en vir die diens van God ontwikkel die kerk as oorkoepelende samelewingsvorm met 'n eie hoof onafhanklik van die staat, naamlik die Christelike kerk as liggaam van Christus die Hoof.

Op sy beurt het die Curialisme beoog om die *locus* van gesag in die hande van die volk te konsolideer – 'n ontwikkeling wat sowel die normatiewe aard van die kerk as die staat verduister het: Enersyds, is die beginsel van politieke inspraak in kerklike aangeleenthede ingevoer; andersyds is die oppergesag van kerklike vergaderings as hoogste gesagsliggaam in politieke aangeleenthede aanvaar. Bygevolg is die strukturele aard en uitoefening van gesag in beide samelewingsinstellings vervorm en normatief verduister. Die Gallikaanse gesagsbeskouing het die normatiewe integriteit van die staatlke sfeer teenoor die pouslike ampsabsolutisme probeer handhaaf deur vir die staatlke gesaghebbers seggenskap in kerklike aangeleenthede op te eis – 'n oorspanning van die politieke ampsgesag wat nie aan die strukturele beginsels van sowel kerk as staat georiënteer was nie. Hoewel die Christendom reeds die keiserryk binnegedring het met die eis dat God gehoorsaam moet word meer as die mense, het die Romeinse Imperium sy gesag vergoddelik deur die reg te vereenselwig met die goddelike rede en sy hoof te laat vereer as 'n aardse god. Selfs toe die Christendom van staatsweë erken is, het die keiser homself probeer verhef tot hoof van die Kerk van Christus op aarde. Die nomisme van staatsgesag is deurlopend bestry en ondermyn deur die verset teen die universalistiese Ultramontanisme.

Die Middeleeuse gesagskonflik tussen politieke en kerklike gesagsamppte mond uit in 'n Christelike eenheidsbeskouing wat gekenmerk is deur die veelheid van gesag – kerklik, keiserlik, koninklik, landheerlik en korporatief – saamgebind deur 'n alsydig beperkende kontraktuele verband. Die beëindiging van die staatlke monisme met 'n pluralistiese hiërgargie, synde 'n gewyde piramidaal-hiërgargiese gesagsveelheid, het ruimte gelaat vir die deurwerking van die volksoewereiniteitsidee, wat onder invloed van die vroeg-Middeleeuse feodale kontrakidee die samelewingsorde van die kontrakvoorwaardes afhanklik stel.

Die opkoms van die Reformatoriese staatsidee staan op die breuklyn van die Middeleeuse nomokrasie en die modern-demokratiese staatsteorieë. Die implikasies daarvan was verreikend: Eerstens, het die volksvertegenwoordigende aard van die politieke lewe vanaf die standevergaderings oorgespoel en in prominensie toegeneem. Tweedens, is die

oorsprong van die regte van die laer maghebbers – deur Calvyn genoem volksowerhede – tot God herlei met die gevolglike beperking van monargale gesag. Derdens, bied die verbondsidee van die Zürichse Reformasie die moontlikheid van normatiewe binding van die owerheidsamp te aan die Skriftuurlike eise ter behartiging van die volksbelange. Die oorbeklemtone van die staatlke owerheidsamp word egter nie prysgegee nie en die onverkwiklike spanning tussen volksowereniteit en heersersowereniteit leef voort in die samesweringsteorieë van die sestiende en sewentiende eeu. Vierdens, verkry die wetsorde van onderskeidelik kerk en staat 'n relatiewe selfstandigheid, 'n eie relatiewe waarde en eie wetmatigheid.

Dante Alighieri se insig dat alle gesag – insluitend die keiserlike *imperium* – deur God verleen word, was 'n belangrike ontwikkeling in die proses van beslaggewing aan die staatsverband as samelewingsvorm, naas die kerklike sfeer. Die onmiddellike effek daarvan was dat die Pouslike aanspraak op beheer oor die politieke lewe vervang is met die perspektief dat kerk en staat beide oor gesag beskik wat direk deur God verleen word. Voorts is die hiërgargiese samelewingsmodel wat sedert Gregorius VII in die Ultramontaanse standpunt uitgemond het, vervang met die Gallikaanse insig dat samelewingsvorme horisontaal naas mekaar staan en dat elk oor 'n eie kompetensiesfeer beskik wat nie deur die ander gekoloniseer kan word nie. Vir die skrywers van die *Vindiciae contra tyrannos*, het dié ontwikkeling die platvorm gebied om die samelewingsvorme as afsonderlike kompetensieterraine te identifiseer – 'n ontwikkeling wat deur Althusius vrugbaar benut is, met die oog op die postulering van die beginsel van die strukturele eiesoortigheid van samelewingsvorme soos kerk en staat. Dié insig kom nie by Schreiber voor nie en hy verreken nie die eiesoortige bydrae van Johannes Althusius ter postulering van 'n struktuuranalitiese benadering wat die Protestantisme op eie bane gestuur het nie. Althusius se struktuuranalitiese bydrae kan as een van die hoogtepunte van die vroeë Protestantse politieke denke beskou word.

By ontstentenis aan 'n genuanseerde analise van die strukturele aard van onderskeidelik die staat en die kerk as samelewingsvorme, kon die Middeleeuse samelewingsteorieë nie tot oplossing van die soewereiniteitsvraagstuk kom nie. Reformatoriese skrywers soos Mornay en Althusius kon nie die Middeleeuse volksowereniteitsopvatting deurbreek nie. Ook Althusius huldig die standpunt dat soewereiniteit in beginsel ondeelbaar is. Sodanige soewereiniteit kom egter die gemeenskap as geheel toe. Die magistraat se gesag is afhanklik van die instemming van die volk. Die soewereiniteit waaroor die volk in 'n korporatiewe hoedanigheid beskik, word aan die vors oorgedra. Omdat die soewereiniteit aan die hele

volkseenhed toekom, is dit nie moontlik om dit aan een segment van die korporatiewe volksentiteit te verleen nie en in dié opsig het Althusius van die posisie van Monargomagiese teoretici soos Mornay en Hotman verskil. Die voortlewing van die volksoewereiniteitsteorie was 'n belangrike komponent van die na-Reformatoriese politieke denke wat onder invloed van die demokrasiebeginsel tot die absolutistiese en universalistiese politieke denke van Immanuel Kant en Jean-Jacques Rousseau aanleiding gegee en tot relativering van burgerlike vryheidsregte deur die meerderheidswil gelei het. 'n Tweede komponent was die Reformatoriese verbondsdenke van Bullinger wat die vroeg-Middeleeuse vasaal-kontraktuele instellings beklemtoon en in die na-Reformatoriese denke tot die sekulêre kontrakstandpunte gelei het. 'n Derde komponent was die inkapseling van tipiese kerklike gesagsfunksies onder die politieke seggenskap van staatlke ampsdraers wat deur Thomas Erastus se volksoewereiniteitsbenadering in die Reformatoriese kerkstaattheorieë ingedra is.

Die oorwoekering van kerklike kompetensies deur die politieke gesaghebbers in die Reformatoriese denke van Mornay en Althusius, was die direkte gevolg van die nawerking van Middeleeuse invloede van veral die Gallikanisme en Curialisme van die Middeleeuse denkers. Althusius was in belangrike opsigte die pionier in Reformatoriese kringe om die strukturele eiesoortigheid van samelewingsvorme duideliker in sig te kry – 'n insig wat die postulering van die beginsel van soewereiniteit-in-eie-kring by latere Reformatoriese denkers moontlik gemaak het. Wilhelm Schreiber se opmerkings is dus gekwalifiseerd geldig: Die Christelike samelewingsvisies van die Middeleeue en die vroeë Reformasie kon nie daarin slaag om die normatiewe aard en funksies van die staat as samelewingsverband duidelik van dié van die kerk te onderskei nie. Dit sou eers in die loop van die twintigste eeu in die kringe van die Reformatoriese denkers soos Dooyeweerd en Stoker se normatiewe standpunte tot ryping kom.

## Bibliografie

AEGLIDIUS ROMANUS COLONNA. 1857. *De Regimine Principum*. Parisiis: W. Remquest et Cie.

ALVARIUS PELAGIUS. 1560. *De Planctu Ecclesiae*. Venetiis: Francisci Sansovini et Sociorum.

AUGUSTINUS TRIUMPHUS DE ANCONA. 1820. *Summa de Potestate Ecclesiastica*. Rome: Georgij Ferrarij.



- 
- BAKER, J. WAYNE. 1980. *Heinrich Bullinger and the Covenant*. Ohio: Ohio University Press.
- DANTE ALIGHIERI. 1879. *De Monarchia*. Vertaal deur F.J. Church. London: Macmillan and Co.
- DUPLESSION MORNAY. 1994. *Vindiciae Contra Tyrannos*. Redakteur G. Garnett. Cambridge: Cambridge University Press.
- DURAND VAN MENDE. 1671. *Tractatus de modo celebrandi concilii et corruptelis on ecclesia reformandis*. Palatina: Franciscus Clousier.
- ERASTUS, T. 1944. *Theses*. Vertaal deur R. Lee. London: Simpkin and Marshall.
- FASOLT, C. 2002. *Council and Hierarchy: The Political Thought of William Durand*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRIEDBERG, E. 1974. *Die Mittelalterlichen Lehren über das Verhältniss von Staat und Kirche*. Leipzig: Drück von Alexander Edelmann.
- GREGORIUS VAN HEIMBURG. 1668. Admonitio de Iniustis Usurpationibus Papanum Romanorum. In: M. Goldast, *Monarchiae S. Romani Imperii*. Vol. 1. Francofurti: Johann-Davidem Zunnerum, pp. 557-563.
- GREGORIUS VII. 1865. Registrum. In: *Monumenta Gregoriana*. Redakteur P. Jaffé. *Bibliotheca Rerum Germanicarum*. II. Berolini: Apud Weidmannos, pp. 1-519.
- GREGORIUS VII. 1865. Epistolae Collectae. In: *Monumenta Gregoriana*. Redakteur P. Jaffé. *Bibliotheca Rerum Germanicarum*. II. Berolini: Apud Weidmannos, pp. 520-576.
- INNOCENTIUS III. 1835. Opera. In: J.-P. Migne, *Patrologia Latina Cursus Completus*. Vol. 214. Parisiorum: Seu Petit Montrouge, pp. 12-1194.
- JOHANNES ALTHUSIUS. 1965. *The Politics*. Vertaal deur F.C. Carney. London: Eyre & Spottiswoode.
- JOHANNES VAN PARYS. 1566. Tractatus de Regia Potestate et Papali. In: S. Schard, *De Iurisdictione Auctoritate et Praeeminentia Imperiali*. Basiliae: Cum Caes. Maiest., pp. 142-224.
- NICOLAUS VAN CUSA. 1566. De Concordantia Catholica. In: S. Schard, *De Iurisdictione, Auctoritate, et Praeeminentia Imperiali, ac Potestate*. Basiliae: Cum Caes. Maiest. Gratia & Privilegio, pp. 465-676.
- PIERRE DUBOIS. 1891. *De Recuperatione Terrae Sanctae*. Paris: Alphonse Picard.
- SCHREIBER, W. 1958. *Die politischen und religiösen Doctrinen unter Ludwig dem Bayern*. Landschut: Verlag der Joh. Thomann'schen Buchhandlung.
-